

BRONCOMMENTAREN 7



BRONCOMMENTAREN 7

Onder eindredactie van G.A.M. Van Syngel

Inleiding

De parket- of wekelijkregisters vanaf 1811

L. Oldersma

De vonnissen en processen-verbaal van terechtzittingen van 1811 tot heden

H. van Felius

De inschrijvingsregisters van gedetineerden/gevangenen van 1811 tot 1940

W. Lindemann

Bronnen voor gratieverlening tot 1987

P. Brood

De gerechtelijke statistieken van het CBS tot 1940

R.J. van der Bie

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Den Haag 2009

Broncommentaren is een uitgave van het
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Redactie

prof. dr. W. Fritschy (*voorzitter*), prof. dr. S. Faber, prof. dr. H.A.M.
Klemann, dr. J. de Kruif, drs. J. Pennings, mr. G. van der Ree-Scholtens,
drs. H.A.J. van Schie, dr. G. Van Synghel (*redactiesecretaris/eindredacteur*).

Redactiesecretariaat / informatie over de uitgave

mw. dr. G.A.M. Van Synghel
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90755 · 2509 LT Den Haag
Telefoon (070) 315 64 00 · fax (070) 385 40 98
E-mail geertrui.vansynghel@inghist.nl
Internet www.inghist.nl

ISSN 0929-9572; 7
Broncommentaren Dl. 7
ISBN 978-90-5216-164-8
NUR 680

© 2009 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Basisvormgeving omslag en binnenwerk Hannie Pijnappels, Amsterdam
Gezet door Frans Aussems, Haren
Gedrukt door Grafisch Productiebedrijf Gorter, Steenwijk
Gebonden door Boekbinderij Van Hees, Zaltbommel

INHOUD

TEN GELEIDE	7
INLEIDING	9
DE PARKET- OF WEEKLIJSTREGISTERS VANAF 1811 <i>L. Oldersma</i>	29
DE VONNISSEN EN PROCESSEN-VERBAAL VAN TERECHTZITTINGEN VAN 1811 TOT HEDEN <i>H. van Felius</i>	59
DE INSCHRIJVINGSREGISTERS VAN GEDETINEERDEN/GEVANGENEN VAN 1811 TOT 1940 <i>W. Lindemann</i>	123
BRONNEN VOOR GRATIEVERLENING TOT 1987 <i>P. Brood</i>	171
DE GERECHTELIJKE STATISTIEKEN VAN HET CBS TOT 1940 <i>R.J. van der Bie</i>	243
LIJST VAN ILLUSTRATIES	287
PERSONALIA VAN DE AUTEURS	290
OVERZICHT BRONCOMMENTAREN	291



TEN GELEIDE

In dit zevende deel van de serie *Broncommentaren* worden vijf bronnen becommentarieerd die betrekking hebben op de criminaliteit en strafrechtspleging vanaf 1811 tot heden. De afzonderlijke broncommentaren worden voorafgegaan door een Inleiding, die ingaat op de ontwikkeling van het strafrecht vanaf 1811 (de rechterlijke organisatie, de betrokken partijen en de procesgang) en op de materiaalselectie. De bundel biedt een verdieping van de onderzoeksgids *Strafrecht en criminaliteit*, die H.A. Diederiks, S. Faber en A.H. Huussen jr. in 1988 in de serie *Cahiers voor lokale geschiedenis* publiceerden ten dienste van onderzoek over de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Zowel in het stadium van de bronnenselectie als bij de realisatie en beoordeling van de commentaren konden we gebruik maken van de expertise en waardevolle adviezen van mr. dr. A.G. Bosch (Leeuwarden), prof. mr. S. Faber (Vrije Universiteit Amsterdam), mr. R. Huijbrecht (Nationaal Archief Den Haag), dr. J.G.S.J. van Maarseveen (Centraal Bureau voor de Statistiek Voorburg), mr. J. van Rensch (Regionaal Historisch Centrum Limburg Maastricht) en mw. Y. Welings (Regionaal Archief Tilburg), waarvoor onze hartelijke dank.



INLEIDING*

De Republiek der Verenigde Nederlanden bestond uit zeven gewesten, die een grote mate van autonomie bezaten. Alleen de landsverdediging en de buitenlandse politiek werden centraal door de Staten-Generaal geregeld. Op alle andere gebieden stelden de verschillende gewesten hun eigen regels. Zo was dus ook in elk gewest de rechterlijke organisatie anders. Ondanks verschillende pogingen tot centralisatie en gelijkshaking van de rechterlijke organisatie in de tijd van de Bataafse Republiek bleven de oude rechterlijke instellingen tot 1811 de rechtspraak uitoefenen volgens de toen geldende regelgeving. In 1810 werd Nederland bij het Franse Keizerrijk ingelijfd en na enige maanden werd per 1 maart 1811 de Franse wetgeving ingevoerd. Vanaf dat moment golden voor geheel Nederland dezelfde wetboeken.¹

I ONTWIKKELING VAN HET STRAFRECHT: DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE, DE BETROKKEN PARTIJEN EN DE PROCESGANG VANAF 1811²

1 Ontwikkeling van de rechterlijke organisatie

De invoering van het Franse bestuurs- en rechtssysteem in 1811 leidde tot de vervanging van de oude colleges door op Franse leest geschoeide instellingen. De toen geldende regelgeving werd vervangen door de Franse wetboeken en Nederland werd opgedeeld in mairieën, kantons, arrondissementen en departementen. De mairieën werden in 1816 opgeheven en vervangen door de latere gemeenten. Enkele mairieën vormden met elkaar een kanton. Diverse kantons vormden een arrondissement en verschillende arrondissementen vormden een departement, later provincie.

De Franse wetgeving op het gebied van het strafrecht bestond uit twee wetboeken: de *Code pénal* en de *Code d'instruction criminelle*.³ De *Code pénal* bevatte een opsomming van de strafbare feiten en van de straffen die daarop stonden. De *Code d'instruction criminelle* bevatte de regels voor het strafprocesrecht, met andere woorden op welke wijze een verdachte vervolgd moest worden en hoe de regels voor het proces waren. Van 1811 tot 1813 werd het Franse systeem strikt gevolgd. Zo deed bijvoorbeeld bij de strafrechtspraak de jury haar intrede en was de voertaal in veel archiefstukken het Frans.

De val van de Franse keizer in 1813 leidde tot de proclamatie van de onafhankelijkheid in de Noordelijke Nederlanden. Op 30 november 1813 landde Willem Frederik van Oranje-Nassau bij Scheveningen. Twee dagen later werd hij te Amsterdam tot soeverein vorst geproclameerd.⁴ Deze politieke verschuiving had geen verstrekkende gevolgen voor de rechtspraak. Het Franse rechtssysteem werd niet overboord gegooid, maar lichtelijk aangepast, en van meet af aan werkten men aan eigen Nederlandse wetboeken. Wel werd de juryrechtspraak afgeschaft en gebruikte men niet langer de Franse taal en terminologie. Het gebruik van het rechtsmiddel cassatie (voortaan niet meer in te stellen in Parijs, maar bij het Hoog Gerechtshof in Den Haag) werd beperkt.⁵ Deze situatie bleef gehandhaafd tot de instelling van een nieuwe rechterlijke organisatie in 1838.⁶ De totstandkoming van de Wet op de rechterlijke organisatie dateert weliswaar uit de jaren twintig van de negentiende eeuw, maar de invoering vond eerst in 1838 plaats.⁷

Na 1838 traden nieuwe Nederlandse wetboeken in werking en werden de Franse wetboeken afgeschaft. Alleen de *Code pénal* bleef tot 1886 in werking, zodat de Franse indeling van de strafbare feiten (en de tot berechting daarvan bevoegde rechters) in drie categorieën gehandhaafd bleef. In 1886 werd de *Code pénal* vervangen door een Nederlands Wetboek van Strafrecht. Hierna zal per periode aangegeven worden welke

zaken door welke soort rechter werden behandeld.⁸ Omdat de situatie van 1811 tot 1838 organisatorisch nagenoeg gelijk bleef, wordt dit tijdvak in deze inleiding in één keer besproken.

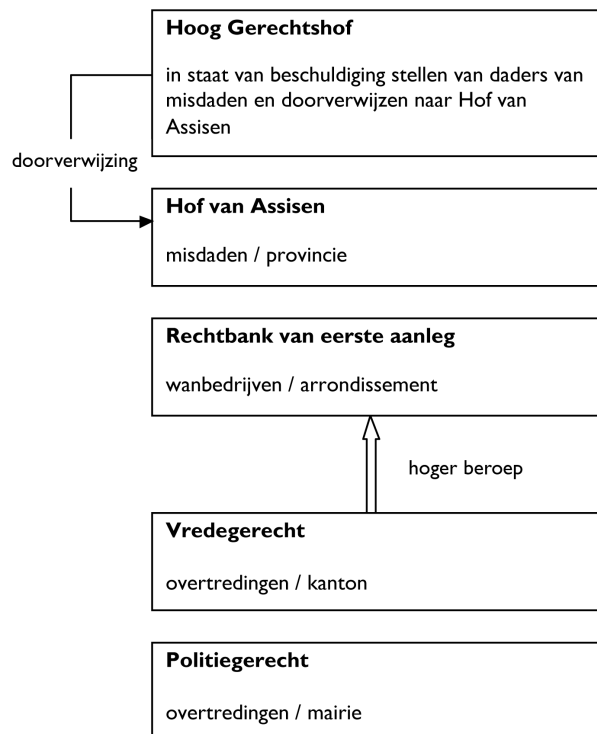
A periode 1811-1838

De *Code pénal* deelde de strafbare feiten in drie categorieën in, namelijk 'contraventions', 'délits' en 'crimes'. Deze termen werden in het Nederlands vertaald met 'overtredingen', 'wanbedrijven' en 'misdaden'. De absolute competentie per rechterlijke instelling (welke soort rechter bevoegd is voor welke soort zaak) was van deze driedeling een afgeleide (zie schema 1).

In strafzaken kunnen de volgende soorten rechterlijke instellingen worden onderscheiden:

- de Politierechter (*Juge de Police*), ook wel rechtbank van enkelvoudige politie genoemd, gezeteld in de gemeente;
- de Vrederechter (*Juge de Paix*) in de hoedanigheid van politierechter, gezeteld in de hoofdplaats van het kanton;
- de Rechtbank van eerste aanleg, correctionele kamer (*Tribunal de première instance*);
- het Hof van Assisen (*Cour d'Assises*);
- het Hoog Gerechtshof (*Cour Impériale*) te 's-Gravenhage.

Schema 1,
de rechterlijke
organisatie,
1811-1838



De functie van politierechter werd in principe uitgeoefend door de maire/burgemeester van de mairie/gemeente. Bij de vervanging van de mairiën door de gemeenten in 1816 kwam de functie van politierechter bij de burgemeester. In die plaatsen waar een vrederecht was gevestigd, werd de functie van politierechter door de vrederechter vervuld. De rechtbank van enkelvoudige (ook wel simpele) politie oordeelde over overtredingen.

De Vrederechter had taken op het gebied van het civiele recht (met name familiezaken). Voor zover hij optrad als politierechter oordeelde hij over overtredingen. Het rechtsgebied van het vrederecht besloeg een kanton, bestaande uit enkele gemeenten.

De rechtbank van eerste aanleg kende twee kamers: de civiele en correctionele. De correctionele kamer van de rechtbank van eerste aanleg oordeelde over de zogenaamde wanbedrijven in het arrondissement. Daarnaast oordeelde zij nog in hoger beroep over zaken van de vrederechters. Beroep van vonnissen, uitgesproken door de rechtbank in de hoofdstad, was mogelijk bij een rechtbank van eerste aanleg in de hoofdstad van een naburige provincie.⁹ Het rechtsgebied van een rechtbank van eerste aanleg (ook wel: instantie) omvatte een arrondissement, dat weer was samengesteld uit diverse kantons.

Het Hof van Assisen was geen permanent college, maar werd per provincie vier keer per jaar samengesteld uit een lid van het Hoog Gerechtshof en leden van de correctionele kamer van de rechtbank van de hoofdplaats van de provincie. Het Hof van Assisen oordeelde over misdaden nadat de verdachte door het Hoog Gerechtshof in staat van beschuldiging was gesteld. Het ambtsgebied van het Hof van Assisen besloeg de gehele provincie.

Het Hoog Gerechtshof was in Den Haag gevestigd en had naast drie civiele kamers één kamer voor correctionele zaken en één kamer van beschuldiging. Deze laatste oordeelde over het in staat van beschuldiging stellen van verdachten en verwees bij voldoende bewijslast de zaak vervolgens door naar het Hof van Assisen. Tevens had het Hoog Gerechtshof de taak van cassatierechter. Zijn voorganger het Keizerlijk Gerechtshof had geen cassatietaak; die was weggelegd voor de Cour de Cassation in Parijs. Cassatie is een onderzoek door een speciaal college naar eventuele niet-inachtneming van vormvoorschriften of schending van het recht door een lagere rechter.

Zoals hiervoor al aangegeven werden de strafbare feiten onderverdeeld in overtredingen (*contraventions*), wanbedrijven (*délits*) en misdaden (*crimes*).

1 Overtredingen zijn die vergrijpen waarop politiestrafpen waren gesteld. Onder politiestraf werd verstaan: gevangenis tot maximaal vijf dagen, geldboete tot vijftien franken (na 1838 f 75,-) en verbeurdverklaring van bepaalde goederen. De overtredingen staan vermeld in het Vierde

boek van de *Code pénal*. Enkele voorbeelden zijn: niet of te laat schoorsteen vegen, vuurwerk afsteken, niet schoonmaken van de straten, laten slingeren van gereedschappen die dieven kunnen gebruiken, plukken van vruchten die aan een ander toebehoren, schelden, vuiligheid op straat gooien, op de openbare weg houden van loterijspelen, gebruik foute gewichten, burengerucht (zie art. 471, 475, 476, 479, 480 van de *Code pénal*). Verder werd onder overtredingen begrepen het overtreden van plaatselijke verordeningen.

De behandeling van overtredingen was opgedragen aan de politierechter. Als zodanig trad de maire op, later burgemeester, met uitzondering van de volgende gevallen waarin de vrederechter als politierechter optrad:

- in alle gevallen van overtredingen, begaan binnen de hoofdplaats van het kanton;
- in alle gevallen van overtredingen, begaan door personen die niet in de gemeente waar de overtreding heeft plaatsgevonden, woonachtig zijn, dan wel als de getuigen niet in de bewuste gemeente woonachtig zijn. Dit geldt niet voor overtredingen waarbij de dader op heterdaad is betrapt;
- in alle gevallen van belediging door woorden, binnen zijn kanton;
- in alle gevallen van verspreiding van onzedelijke boeken of prenten, binnen zijn kanton.

In deze gevallen mochten de maires/burgemeesters dus niet oordelen, maar moesten zij de zaak, zo die aan hen werd voorgelegd, doorverwijzen naar de vrederechter.

2 Wanbedrijven zijn die vergrijpen waarop boetstraffen waren gesteld. Boetstraffen waren gevangenzetting voor bepaalde tijd (minimaal vijf dagen, maximaal vijf jaar) in een verbeterhuis, opschorting van burgerschapsrechten en geldboetes van meer dan vijftien franken. De wanbedrijven staan niet specifiek in de *Code pénal* genoemd, maar zijn af te leiden uit de straffen die voor bepaalde vergrijpen in de *Code* staan vermeld. Aan de hand van de in de wet genoemde strafmaat voor een delict kan worden bepaald of het delict een wanbedrijf is. Voorbeelden van wanbedrijven zijn: mishandeling waarbij kwetsuren zijn ontstaan waaruit geen ziekte of beletsel om te werken van meer dan twintig dagen is voortgekomen, eenvoudige diefstal (zonder braak, overdag) en belediging.

De behandeling van de wanbedrijven was opgedragen aan de correctionele kamer van de rechtbank van eerste aanleg.

3 Misdaden zijn die vergrijpen waarop lijf- of onterende straffen waren gesteld of langdurige gevangenisstraf (meer dan vijf jaar). Lijfstraffen waren: doodstraf (in 1870 afgeschaft), dwangarbeid (in 1813 afgeschaft), algehele verbeurdverklaring (in 1813 afgeschaft), ballingschap (nooit uitgevoerd), tuchthuisstraf.¹⁰ In 1813 werden brandmerken, geseling, tepronkstellen en met het zwaard boven het hoofd zwaaien weer ingevoerd (al deze straffen werden in 1854 weer afgeschaft). Onterende straffen wa-

ren de kaak (in 1813 vervangen door tepronkstellen), uitbanning en ontzetting uit burgerschapsrechten. Voorbeelden van misdaden zijn: moord, doodslag, diefstal bij nacht, diefstal door middel van braak, valsheid in geschrifte, diefstal van vee, mishandeling, verduistering van goederen uit een failliete boedel, diefstal in dienstbetrekking en bigamie.

De misdaden werden behandeld door de Hoven van Assisen. Van een uitspraak van het Hof was geen hoger beroep mogelijk, alleen cassatie was een mogelijkheid om de uitspraak aan te vechten.

B periode 1838-1886

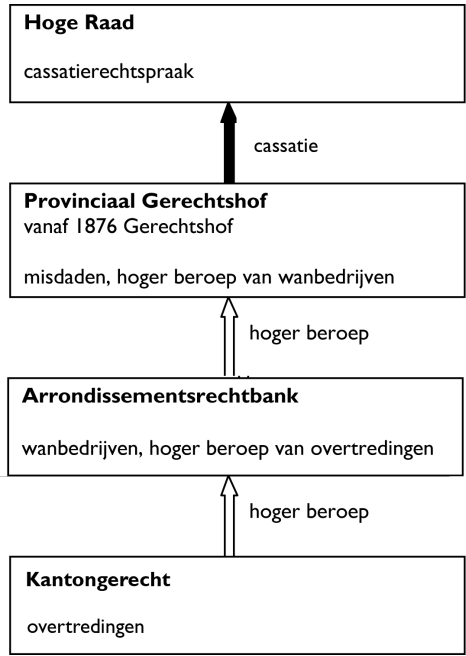
In 1838 trad de Wet op de rechterlijke organisatie in werking. Deze wet was reeds in 1827 aangenomen, maar in verband met de Belgische Opstand nog niet in werking getreden. In de nieuwe Wet op de rechterlijke organisatie werd het Franse systeem voor een groot deel gehandhaafd. Omdat er nog geen nieuw wetboek van strafrecht was bleef de *Code pénal* 'voorlopig' (uiteindelijk nog achtenveertig jaar) van kracht. De indeling van vergrijpen in overtredingen, wanbedrijven en misdaden bleef aldus gehandhaafd. De wijzigingen die werden doorgevoerd waren de volgende (zie schema 2). Het politiegerecht verdween en de naam vrede-rechter werd vervangen door kantonrechter. De veroordeling van overtredingen werd nu geheel een zaak van de kantonrechter. Het hoofd der gemeente had dus geen enkele rechtsprekende bevoegdheid meer. De rechtbank van eerste aanleg werd omgedoopt in arrondissementsrechtbank. De behandeling van wanbedrijven bleef een aangelegenheid van de arrondissementsrechtbank. Daarnaast kreeg deze rechtbank de bevoegdheid in hoger beroep te oordelen over alle aan hoger beroep onderworpen vonnissen van de kantonrechter. De Hoven van Assisen werden opgeheven en vervangen door provinciale gerechtshoven. Deze gerechtshoven oordeelden over misdaden na verwijzing door de raadkamer van de rechtbank. De gang via het Hoog Gerechtshof te Den Haag verviel. Hoger beroep in het geval van een misdaad bleef onmogelijk. Het Hoog Gerechtshof ging verder onder de naam van Hoge Raad en kreeg alleen nog de cassatiezaken toegewezen.

Met ingang van 1876 werden de elf provinciale gerechtshoven opgeheven en vervangen door vijf gerechtshoven, die elk meerdere provincies bedienden. Op het gebied van de absolute competentie waren er geen veranderingen.

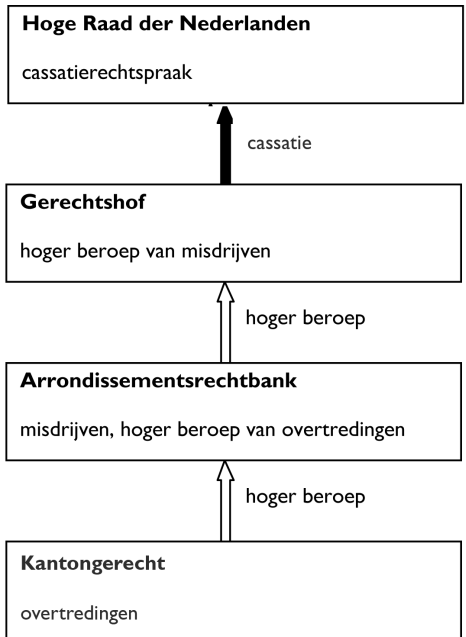
C periode na 1886

In 1886 trad het nieuwe Wetboek van Strafrecht in werking. Grote wijziging was de indeling van strafbare feiten in overtredingen en misdrijven, waardoor de oude driedeling vervangen werd door een tweedeling (zie schema 3). De kantonrechter oordeelde over overtredingen, terwijl de veroordeling van misdrijven nu werd opgedragen aan de rechtbanken.

Schema 2,
de rechterlijke
organisatie,
1838-1886



Schema 3,
de rechterlijke
organisatie,
1886-heden



Daardoor verviel ook het systeem van verwijzing naar het Hof. Tevens ontstond nu de mogelijkheid om van veroordelingen van misdrijven in hoger beroep te gaan. Het Gerechtshof werd nu namelijk een beroepscollege voor vonnissen van de rechtbanken. Van vonnissen van overtredingen kon men in beroep gaan bij de rechtbank.

Andere kleine wijzigingen die na 1886 in werking traden, waren de invoering van speciaal kinderstrafrecht in 1905 en de invoering van de politierechter bij de rechtbank (enkelvoudige rechtspraak) en invoering van de kinderrechter in 1921.

2 Betrokken partijen vanaf 1811

Bij de strafrechtspraak zijn drie partijen betrokken, namelijk een openbaar aanklager, de rechters en de verdachte/beklaagde. De aanklager legt namens de staat strafbare feiten aan de rechter ter beoordeling voor en eist daarbij een straf. De aanklagers hebben als verzamelnaam Openbaar Ministerie. Naast de aanklager zijn er de beoordelaars, de onafhankelijke rechters, die de zaken beoordelen en de straf toewijzen. Zij worden, met hun administratieve apparaat, de rechterlijke macht genoemd. De verdachte, die een advocaat namens hem kan laten optreden, vormt de derde partij in het proces.

a. Het Openbaar Ministerie bestaat uit 'aanklagers' met hun administratie. Deze administratie wordt het parket genoemd.¹¹ De 'aanklager' bij het kantongerecht werd tussen 1877 en 1957 Ambtenaar van het Openbaar Ministerie genoemd en daarna net als bij de rechtbank, officier van justitie. Bij het Gerechtshof wordt hij procureur-generaal genoemd. In de Franse Tijd was ook wel sprake van *procureur criminel*. Omdat het Openbaar Ministerie staat wanneer het in de rechtszaak spreekt, wordt het ook wel als de staande magistratuur aangeduid. Het Openbaar Ministerie staat direct onder de minister van Justitie, het moet de bevelen van de minister uitvoeren.

b. Onder de rechterlijke macht worden verstaan de rechters en de griffiers. Omdat de rechters en de griffier gedurende het proces blijven zitten, worden ze ook wel de zittende magistratuur genoemd. De griffier is de notulist/secretaris van de rechterlijke macht. Hij maakt de processen-verbaal van de terechtzittingen en voert de administratie van het gerecht. De griffier kan zich laten bijstaan door een substituut en waarnemende griffiers en een administratief apparaat, de griffie. Rechter is de verzamelnaam voor de rechtsprekenden. Bij de verschillende rechterlijke instellingen zijn verschillende benamingen voor de rechter in gebruik. Bij het vredegerecht/kantongerecht wordt recht gesproken door de vrede- of kantonrechter. Bij de arrondissementsrechtbank wordt recht gesproken door de rechtbank en in sommige gevallen door de politierechter (sinds

1921), de kinderrechter (sinds 1921). Als rechtbank wordt in dit verband gezien een college van drie rechters, bestaande uit een president die de voorzitter is van dat college, bijgestaan door twee rechters. De politierechter en de kinderrechter spreken in hun eentje recht.

Het Gerechtshof en de Hoge Raad oordelen altijd in collegeverband. De rechters verbonden aan een Hof en de Hoge Raad worden raadsheren genoemd. Deze colleges bestaan uit drie of vijf raadsheren waarvan één, de voorzitter, president wordt genoemd.

De zittende magistratuur is geheel onafhankelijk, dit wil zeggen dat de rechters bij hun beslissing geen rekening mogen houden met andere richtlijnen dan die welke de wet geeft. Om de onafhankelijkheid te waarborgen wordt de rechter bij Koninklijk Besluit voor het leven benoemd zodat hij, bij een de minister onwelvallige beslissing, niet kan worden ontslagen.

c. De advocaat voert de verdediging voor de verdachte. Een verdachte kan zelf een advocaat inhuren, maar indien hij onbemiddeld is, kan een beroep gedaan worden op een 'pro deo' advocaat, gratis rechtshulp. Is een verdachte gedurende het onderzoek in voorlopige hechtenis genomen (voorarrest), dan wordt automatisch een advocaat aangewezen om de verdachte bij te staan, ook al gedurende het vooronderzoek. De verdachte kan echter te allen tijde zijn eigen advocaat laten komen.

3 Procesgang vanaf 1811

De procesgang of rechtsgang, dit wil zeggen de wijze waarop een strafbaar feit vervolgd en voor de rechter gebracht wordt, is sinds 1811 in grote lijnen dezelfde gebleven. Ook zijn er weinig verschillen in de rechtsgang voor een kantongerecht, arrondissementsrechtbank of het Gerechtshof. Enkele voorbeelden van verschillen zijn de benamingen voor het Openbaar Ministerie en de procedure, vóór 1886, van het in staat van beschuldiging stellen en verwijzing van de misdaden. De positie van de verdachte is in de loop der eeuwen sterk verbeterd.

a. Het vooronderzoek

De ontdekking van een strafbaar feit is het begin van de bemoeienis van Justitie. Van de ontdekking van het strafbare feit wordt, meestal door de politie, een proces-verbaal opgemaakt en er volgt een onderzoek. Het onderzoek wordt verricht door de politie onder leiding van het Openbaar Ministerie. Van het gehele onderzoek wordt proces-verbaal opgemaakt. Dit wordt opgestuurd naar de officier van justitie, die het laat inschrijven in het parket- of weeklijstregister. De zaak krijgt nu een parketnummer. Na lezing van het proces-verbaal kan de officier van justitie vier dingen doen:

- seponeren: niet vervolgen. Dit kan om diverse redenen, bijvoorbeeld omdat er te weinig bewijs is, de dader al is overleden, de dader onbekend

is (gebleven). Geseponeerde zaken worden bijgehouden in de registers van niet-vervolgde verdachten;

- transigeren: het aanbieden van een schikking, hetgeen inhoudt dat na betaling van een geldbedrag de (verdere) strafvervolgning is afgekocht;
- nader onderzoek: de officier vraagt aan de rechtbank om een nader onderzoek in te stellen door de rechter-commissaris (RC) omdat enkele zaken nog niet duidelijk zijn. Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek kan de officier alsnog beslissen om te seponeren of te transigeren;
- vervolgen: de officier legt de zaak voor aan de rechter. Hij doet dit door het aan de verdachte betekenen van een dagvaarding, waarin vermeld staat waar de verdachte van verdacht wordt en waar en wanneer hij moet voorkomen.

Als tot vervolging wordt overgegaan, wordt de zaak op de 'rol' geplaatst. Dit houdt in dat de zaak op de griffie van de rechtbank chronologisch wordt ingeschreven in het rolboek en de zaak een rolnummer krijgt. Een zaak heeft dus nu zowel een parket- als rolnummer. De officier zendt het dossier met daarin het proces-verbaal en eventuele andere stukken en/of bewijsmateriaal naar de griffie van de rechtbank. De rechters kunnen de stukken nu bestuderen en zich voorbereiden op de terechtzitting. De advocaat van de beklaagde heeft ook het recht het dossier in te zien en zich zo op de zitting voor te bereiden.

b. De dagvaarding

Wanneer het vooronderzoek is afgelopen en de datum waarop de zaak door de rechters zal worden behandeld bekend is, wordt de verdachte door de officier van justitie gedagvaard om voor de rechter te verschijnen. De dagvaarding is een geschrift waarin vermeld staat waarvan de verdachte verdacht wordt en wanneer hij voor de rechter moet verschijnen.

c. Het onderzoek ter terechtzitting

Op de zittingsdag wordt de zaak door de deurwaarder afgeroepen. Als de beklaagde niet is verschenen wordt door de rechtbank óf verstek verleend of de aanwezigheid gelast. Als de beklaagde alsnog verschijnt, vervalt het verstek. Verschijnt de beklaagde niet, dan kan bij verstek (dus buiten de aanwezigheid van de beklaagde) verder worden geprocedeerd.

De officier van justitie draagt de zaak voor door het voorlezen van de tenlastelegging (dat gedeelte van de dagvaarding waarin vermeld staat waar de beklaagde van verdacht wordt). Eventueel legt hij tevens een lijst van inbeslaggenomen voorwerpen en een lijst van getuigen en deskundigen over. Vervolgens gaat de rechtbank over tot verhoor van eventuele getuigen en deskundigen. Processen-verbaal, verslagen van deskundigen en andere stukken uit het dossier worden gedeeltelijk of geheel vorgelezen. De beklaagde wordt daarna ondervraagd. Eventueel worden getuigen opnieuw gehoord. Na de rechtbank krijgen de officier en de advocaat de gelegenheid de beklaagde en de getuigen vragen te stellen.

Na het verhoor van de beklaagde en de getuigen krijgt de officier

van justitie het woord en legt hij zijn eis (vordering), na voorlezing, over aan de rechtbank. De vordering (requisitoir) omschrijft het strafbare feit dat de officier bewezen acht en de straf die hij opgelegd wil zien. De beklagde of zijn advocaat mag daarop antwoorden. De officier mag daarna nogmaals het woord voeren, eventueel weer gevolgd door de beklagde of zijn advocaat. Aan de verdachte moet op straffe van nietigheid het laatste woord worden gelaten (nietigheid houdt in dat de aanklacht en de eventuele veroordeling vervalt en de beklagde vrijuit gaat). Hierna sluit de rechtbank dit 'onderzoek ter terechtzitting'. Van het gehele onderzoek ter terechtzitting wordt een proces-verbaal opgemaakt door de griffier. Dit proces-verbaal is meestal zeer summier; meer dan de vermelding van het strafbare feit en dat de officier en de verdachte het woord hebben gevoerd, staat er in de regel niet in.

De rechtbank trekt zich terug in de raadkamer en beraadslaagt daar over de zaak. Dit overleg is geheim en wordt niet genotuleerd. Het enige wat uiteindelijk van deze beraadslaging naar buiten komt is het vonnis, dat uiterlijk twee weken na het onderzoek ter terechtzitting in het openbaar wordt uitgesproken door één van de rechters. De beklagde wordt gewezen op de eventuele mogelijkheid tot hoger beroep (appel) of cassatie. De beklagde kan, binnen een vastgestelde termijn, in beroep of cassatie gaan door het afleggen van een verklaring ter griffie van de rechtbank die het vonnis heeft gewezen. Wanneer het een vonnis is in een verstekzaak (verdachte is niet verschenen), dan kan de verdachte, wanneer hij hoort dat hij veroordeeld is, binnen een bepaalde termijn in verzet komen tegen het vonnis. De zaak wordt dan opnieuw behandeld door de rechtbank.

d. De executie

Als er geen mogelijkheid meer is om een rechtsmiddel (hoger beroep, cassatie, gratie) aan te wenden tegen het vonnis, gaat de officier van justitie over tot uitvoering (executie) van de straf. Van deze uitvoering wordt aantekening gehouden in de zogenaamde executieregisters. In deze registers staat welke straf is opgelegd, wanneer de straf is ingegaan en in welke inrichting de straf is uitgezeten.

Op de algemene regels voor de procesgang bestaan uitzonderingen ten aanzien van het vooronderzoek en het vonnis. Tot 1886 kon de officier van justitie de verdachte van een misdaad niet direct dagvaarden voor het Hof. De officier moest eerst rechtsingang verleend worden. De zaak werd dan eerst door een akte van beschuldiging voorgelegd aan een raadkamer (van 1811-1838 van het Hoog Gerechtshof, en daarna van de rechtbank van eerste aanleg). De raadkamer bekeek de zaak en indien er voldoende bewijsmateriaal aanwezig was, verwees deze de zaak naar het Hof of de correctionele kamer van de rechtbank om over de zaak te oordelen. Was het voor de raadkamer al duidelijk dat de officier te weinig bewijzen had, dan werd hem de 'rechtsingang' geweigerd en werd de verdachte niet verder vervolgd. Na verwijzing werd de verdachte gedagvaard om voor

het Hof of de correctionele kamer te verschijnen. Tot 1926 is dit systeem in afgeslankte vorm blijven bestaan. Sindsdien kan de officier direct de verdachte dagvaarden. De raadkamer wordt, voordat het proces plaatsvindt, alleen nog gehoord voor eventuele gevangenhouding van verdachten en het instellen van een gerechtelijk vooronderzoek door de rechter-commissaris.

Schematisch overzicht van de procesgang

fase	handeling	door wie
vooronderzoek	onderzoek naar het strafbare feit	politie/officier van justitie evt. rechter-commissaris
	beslissing wel-niet vervolgen	officier van justitie
onderzoek ter terechtzitting	dagvaarden	officier van justitie
	voorlezen tenlastelegging	officier van justitie
	verhoor getuigen	rechtbank
	verhoor verdachte	officier van justitie advocaat
vonniswijzing	requisitoir	officier van justitie
	pleidooi	advocaat/beklaagde
	laatste woord	beklaagde
	overleg raadkamer uitspreken vonnis	rechtbank rechtbank
rechtsmiddelen	hoger beroep/cassatie	veroordeelde/officier van justitie
executie	uitvoeren van de straf	officier van justitie

Tot 1926 werd altijd schriftelijk vonnis gewezen, vanaf 1926 kan bij de politierechter en de kantonrechter worden volstaan met een mondeling vonnis. Dit wil zeggen dat alleen de straf wordt aangetekend in het proces-verbaal van de terechtzitting. Sinds 1935 is bij het kantongerecht het stempelvonnis mogelijk. Er is geen proces-verbaal van de terechtzitting nodig, maar alleen aantekening van de opgelegde straf op het dubbel van de dagvaarding. Het gebruik van het stempelvonnis is aan regels gebonden: bij verstekzaken, wanneer er geen verdediging is gevoerd, wanneer er geen getuigen zijn gehoord, in geval van een mondeling vonnis en wanneer er enkel een geldboete is opgelegd.

II MATERIAALSELECTIE VOOR DEZE BUNDEL

In dit deel van de serie Broncommentaren zijn bronnen geselecteerd die betrekking hebben op de registratie van criminaliteit in de negentiende en twintigste eeuw. Het civielrechtelijk bronnenmateriaal, zoals bijvoorbeeld archieven inzake echtscheiding, kindbescherming, faillissementen enz., blijft buiten beschouwing. Bespreking van de strafrechtelijke bronnen uit Middeleeuwen en Ancien Régime is minder urgent geacht, omdat in het recente verleden een aantal publicaties op dit terrein verschenen zijn.¹² Bovendien is een uniforme, gesystematiseerde becommentariëring van deze bronnen moeilijk uitvoerbaar door de grote regionale verschillen op dit terrein.

Aan de belastingrechtspraak is geen apart commentaar gewijd omdat belastingzaken in de meeste gevallen ondergebracht zijn tussen de gewone strafzaken.¹³ Ook de tuchtrechtspraak is niet in deze bundel meegenomen, omdat er geen afzonderlijke bronnen beschikbaar zijn die een becommentariëring rechtvaardigen. Als laatste aparte categorie noemen we de militaire rechtspraak en de rechtspraak in bijzondere omstandigheden, zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze blijft ook hier buiten beeld, met uitzondering van het vierde commentaar op de bronnen voor gratieverlening, waarin de oorlogsperiode meegenomen is.

Binnen de strafrechtelijke archivalia is een nadere selectie doorgevoerd op basis van de selectiecriteria van de serie Broncommentaren. Volgens die criteria komen uitsluitend die bronnen in aanmerking voor een broncommentaar, die serieel van karakter zijn, een bepaalde uniformiteit vertonen en dermate complex zijn dat een bespreking gewettigd is.

Deze bundel over de bronnen met betrekking tot de registratie van criminaliteit bevat vijf broncommentaren. Helemaal vooraan in het juridisch traject, in de fase van het vooronderzoek, is het Openbaar Ministerie actief, dat bestaat uit 'aanklagers' met hun administratie. Deze administratie wordt het parket genoemd. De parket- of weeklijstregisters, becommentarieerd door L. Oldersma, bevatten de gegevens van de ten parkette ingeschreven misdrijfzaken en indien bekend van de daarbij betrokken verdachten. In dit broncommentaar worden ook de rolboeken besproken, die eveneens een ingang vormen op de rechterlijke archieven. In deze rolboeken zijn de zaken ingeschreven die daadwerkelijk aan de rechter worden voorgelegd.

Het strafrechtelijk circuit kan gekarakteriseerd worden als een trechtersysteem, omdat van alle strafrechtelijke zaken aan het einde van de gerechtelijke procedure uiteindelijk slechts een minderheid overblijft.¹⁴ Wanneer het daadwerkelijk tot een rechtszaak komt, vindt men de neerslag van een proces in de registers met processen-verbaal van terechtzittingen en in de registers met vonnissen of arresten. Het proces-verbaal

van een terechtzitting of audiëntieblad der zitting wordt opgemaakt door de griffier van de rechtbank en bevat een relaas van feiten op basis waarvan de rechter tot oordeelsvorming komt. In deze bron, besproken in het tweede broncommentaar door H. van Felius, vinden we de verhoren van de verdachten en getuigen en de requisitoiren van de officier van justitie. De registers met vonnissen bevatten de uitspraak van de rechter in strafzaken, met een motivering van het vonnis. Vanaf 1926 kan bij de politierechter en kantonrechter worden volstaan met een mondeling vonnis. De strafdossiers zijn overigens zeer diffuus overgeleverd.

Wanneer personen gedetineerd werden in een inrichting van justitie, registreerde men hun belangrijkste gegevens in inschrijvingsregisters. Deze registers vormen de kern van de administratie van het gevangeniswezen in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. W. Lindemann geeft in het derde broncommentaar een overzicht van de wijzigingen die in deze periode in het gevangeniswezen plaatsvonden en geeft aan de hand van registermodellen inzicht in de registratiesystematiek.

Na een veroordeling staat de mogelijkheid open tot hoger beroep, cassatie en gratie. Wanneer men onherroepelijk veroordeeld is, kan men gratie aanvragen. Dit is een gehele of gedeeltelijke, al dan niet voorwaardelijke kwijtschelding, vermindering of verwisseling van een onherroepelijk geworden opgelegde straf of strafrechtelijke maatregel. Het vonnis blijft als zodanig intact, maar men kan gehele of gedeeltelijke opheffing van de strafrechtelijke gevolgen vragen. P. Brood commentarieert in het vierde commentaar de bronnen voor gratieverlening.

In het laatste broncommentaar bespreekt R.J. van der Bie een geaggregeerde (samengestelde) bron, namelijk de gerechtelijke statistieken van het CBS. Hij behandelt achtereenvolgens de Statistiek van het gevangeniswezen, de Gerechtelijke statistieken en de Kinderwettenstatistiek als bron voor onderzoek naar criminaliteit.

BIJLAGEN

1 Schema Rechterlijke Organisatie 1811-1838

Instelling	Rechtsgebied	Competentie
Politiegerecht	mairie	overtredingen binnen de gemeente voor zover niet aan de vrederechter opgedragen
Vrederecht	kanton	- overtredingen begaan binnen gemeente waar vrederecht is gevestigd - overtredingen begaan door niet-inwoners der gemeente - beledigingen door woorden - verspreiding onzedelijke boeken, prenten binnen kanton
Rechtbank van eerste aanleg (correctionele kamer)	arrondissement	wanbedrijven
Hof van Assisen Hoog Gerechtshof	provincie Nederland	misdaden in staat van beschuldiging stellen van daders van misdaden en doorverwijzen naar het Hof van Assisen

2 Schema rechterlijke organisatie 1838 - 1886

Instelling	Rechtsgebied	Competentie
Kantongerecht Arrondissementsrechtbank	kanton arrondissement	overtredingen wanbedrijven hoger beroep van overtredingen
Provinciaal Gerechtshof, vanaf 1876 Gerechtshof	provincie	misdaden hoger beroep van wanbedrijven
Hoge Raad	Nederland	casatierechtspraak

3 Schema rechterlijke organisatie 1886 - heden

Instelling	Rechtsgebied	Competentie
Kantongerecht	kanton	overtredingen
Arrondissementsrechtbank	arrondissement	misdriven hoger beroep van overtredingen
Gerechtshof	ressort (meerdere provincies)	hoger beroep van misdriven
Hoge Raad	Nederland	cassatierechtspraak

NOTEN

- * Deze inleiding is een bewerking van L. Oldersma, *Cursusgids Strafrechtspraak 1811-1940* (Tresoar Leeuwarden).
- 1 M.W. van Boven, *De rechterlijke instellingen ter discussie. De geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811* (Nijmegen 1990). *Criminaliteit in de negentiende eeuw*. Hollandse studiën 22 (Hilversum 1989).
 - 2 Zie A.G. Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden*. Ars Aequi Libri (Nijmegen⁴ 2005).
 - 3 *Code pénal* (Parijs 1810). *Code d'instruction criminelle. Edition originale et seule officielle* (Parijs 1810).
 - 4 *Noord-Brabant in de Bataafs-Franse Tijd, 1794-1814. Een institutionele handleiding*. J.G.M. Sanders eindred. ('s-Hertogenbosch en Hilversum 2002) 34. Bosch, *De ontwikkeling*, 16-17.
 - 5 S. Faber, 'Cassatierechtspraak in Nederland in civiele en strafzaken 1813-1838' in: R. Pieterman e.a. ed., *Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw. Studiedag 1993* (Rotterdam etc. 1994) 43-52. Idem, 'Rechtspraak van het Hof van Cassatie te Parijs in Noord-Nederlandse strafzaken (1811-1813)', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 39 (1971) 575-600.
 - 6 Bosch, *De ontwikkeling*, 30-32.
 - 7 Bosch, *De ontwikkeling*, 33. *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding*. J.G.M. Sanders eindred. ('s-Hertogenbosch en Hilversum 1993) 51.
 - 8 Voor een schematische weergave van de rechterlijke organisatie, zie de bijlagen van de Inleiding.
 - 9 *Noord-Brabant in de negentiende eeuw*, 48.
 - 10 R.W.G. Lombarts en S. Faber, 'Een Nederlandse Botany Bay? Enige opmerkingen over deportatie in het licht van de opkomst van de cellulaire gevangenisstraf en de afschaffing van de lijfstraffen in de negentiende eeuw' in: C.J.H. Hansen en M. van de Vrugt ed., *Recht en geschiedenis. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw. Studiedag Utrecht 1997* (Nijmegen 1999) 87-99.
 - 11 Het kantoor van de openbaar aanklager heet het parket. Het parket was een afgeperkte ruimte in de rechtszaal waar de vertegenwoordiger van het openbaar gezag of de fiscus was gezeten.
 - 12 Zie bijvoorbeeld volgende procesgidsen: E.J.M.F.C. Broers en B.C.M. Jacobs, *Staatse Raad van Brabant*. Stichting Oud-Vaderlands Recht 1 (Hilversum 2000). B.S. Hempenius-van Dijk, *Hof van Friesland*. Stichting Oud-Vaderlands Recht 2 (Hilversum 2004). H.G.G. Becker, *De etstoel van Drenthe*. Stichting Oud-Vaderlands Recht 3 (Hilversum 2005). P. Brood en E. Schut, *Hoofdmannenkamer, sinds 1749 Hoge Justi-*

tielkamer van Stad en Lande van Groningen: de civiele procesgang ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden (Hilversum 2006). M.C. Le Bailly, *Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg (1599-1795)* (Hilversum 2007). M.-Ch. Le Bailly & Chr.M.O. Verhas, *Procesgids Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*. Stichting Oud-Vaderlands Recht 7 (Hilversum 2008).

- 13 *Werkboek rechterlijke archieven 1838-1940*, R. Huijbrecht ed. Rijksarchiefdienst ('s-Gravenhage 1989) 66.
- 14 Voor publicaties met beschrijving van rechterlijke archieven, zie S. Faber, 'Rechtspraak te Utrecht in de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw' in: J. Hallebeek, H.J. Schepen en S.J.G.N.M. Willard ed., *Duizend jaar Utrechtse rechtspraak. Van Sint-Paulusabdij tot Hamburgerstraat* (Deventer 2000) 95-124. Idem, 'Vijf eeuwen Amsterdamse rechterlijke archieven en hun gebruikers', *Maandblad Amstelodamum* 85 (1998) 172-184. Idem, 'De Criminele Rechtbank in Holland (1838-1841): Amsterdam, Den Haag, Haarlem', *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 2.2 (2000) 227-233.



Volnummer	DER BEKLAAGDEN.	MISDRIVEN.
564.	<p>1. de Poel. Freerk, 40 jaar. Stoombootkapitein gebore te Grijsstreek</p> <p>2. Antonides.</p>	<p>Mishandeling van Theodorus Heer- houwer 3 decr. 1880 te Beccoranden.</p>